

A GYERMEKVÉDELMI SZAKELLÁTÁS RENDSZERÉBEN A GYERMEKOTTHONOKBAN NEVELKEDŐK ÉLETÚTJA ÉS VISELKEDÉS-MINTÁZATÁNAK HÁTTERE

(Első rész)

Szennai Dóra

„...tudjuk, a többi ember miatt vagyunk itt – azaz pontosabban: azok miatt, akiknek kacajától és jólététől a saját boldogságunk függ, és a sok ismeretlen miatt, akiknek sorsával, együttérzésünk láncolata függ össze.”

Albert Einstein¹

Összefoglaló:

A gyermekvédelmi szakellátásban élő gyermekek fejlődésében jelentős különbséget jelent, hogy nevelőszülői hálózatban vagy gyermekotthonban nevelkednek. Utóbbiak fejlődésük egy kiemelt szakaszában család nélkül kénytelenek felnőni, kötődési hiányosságaik következményeként kiegyenlítetlen képességprofil és sajátos viselkedésmintázat jellemzi őket, ami megnehezíti oktatásban való részvételüket és előmenetelük sikerességét. Társadalmi beilleszkedésük fokozottan nehezített, melyből kitörési lehetőséget nyújthat a minél magasabb fokú iskolai részvétel és végzettség elérése. A magyar iskolarendszerben viszont az egyik legerősebb az összefüggés a tanulók társadalmi hátterének jellemzői és tanulási eredményessége között.² Éppen azoknak a tanulóknak a legelőnytelenebb az átlageredménye, akik szociális, gazdasági és kulturális státusz szempontjából a leghátrányosabb helyzetű családokba születnek, ami minimális esélyt hagy számukra kiváló iskolai teljesítmény eléréséhez. Az összefoglaló a nemzetközi és hazai gyermekvédelmi rendszer szabályozásán és törekvésein keresztül nyújt betekintést a nehéz sorsú gyermekek életútjának állomásaiba és traumáiba, valamint próbálja feltárni a következményeként megmutatkozó atipikus viselkedésmintázatok és beillesz-

¹ Albert Einstein (2002): *Hogyan látom a világot?* Gladiátor Kiadó, Budapest. 13.

² PISA 2018 Results (2018): *Combined Executive Summaries*. OECD. 17–18. https://www.oecd.org/pisa/Combined_Executive_Summaries_PISA_2018.pdf (letöltés dátuma: 2022. 03. 02.).

kedési nehézségek hátterét. Érzékenyítő célzattal irányítja a figyelmet a gyermekvédelmi szakellátáson belül a gyermekotthonokban nevelkedők viselkedésmintázatának háttértényezőire, remélve, hogy ezek megismerése mentén elfogadó szemléleti megközelítéssel teremthetnek lehetőséget az oktatásban dolgozók a gyermekek képességeinek kibontakoztatására és tanulmányi sikereik előmozdítására.

Kulcsszavak: gyermekvédelmi szakellátás, gyermekotthon, atipikus viselkedés, beilleszkedési nehézségek

Abstract:

Children growing up in children's homes show a markedly different development from those brought up by foster parents. Thus, they lack both family support and proper parental bonding at a crucial stage of growing up, which makes them behave differently and leads to serious under-achievement in school and later life. Their behaviour in school makes it difficult for them to fully participate in education, although better school attendance and higher finishing results can help them to fit into society. Unfortunately, there is a particularly close correlation in Hungary between the students' social background and their school results. Children growing up in families with a low social, economic and cultural level have the lowest average school results. The study describes the regulation and aspirations of the child protection system in Hungary and abroad, as well as the various stages and traumas in the life of these unenviable children. An attempt is also made to identify the reasons for this atypical behaviour and integration difficulties. The aim is to draw the attention of the child protection professionals and the teachers to the reasons for the atypical behaviour of children growing up in children's homes. Hopefully they will adopt a more understanding attitude and maximally help these children to achieve their potential and reach better school results.

Keywords: professional child protection sector, children's homes, atypical behaviour pattern, integration difficulties

Bevezetés

A magyar társadalom erős rétegződése miatt a családok társadalomban elfoglalt helye jelentős mértékben befolyásolja a gyermekek életútját, azon belül is iskolai sikerességét. A 2018. évi PISA szövegértési teszteredmények³ és a szociális helyzetet mérő mutató (ESCS index)

³ Programme for International Student Assessment (2019): *PISA 2018 Összefoglaló jelentés*. Oktatási Hivatal, Budapest. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatasi/

közötti összefüggés Magyarországon a második legmagasabb.⁴ A családi háttér szerepéről a tanulmányi eredmények viszonylatában bőszeges szakirodalommal rendelkezünk (pl. Radó Péter,⁵ Andor Mihály,⁶ Ferge Zsuzsa),⁷ de nagyon kevés a gyermekvédelmi ellátói rendszerben nevelkedő gyermekeket oktatásszociológiai összefüggésben vizsgáló elemzés (kivéve: ÁGOTA-kutatás, 2009,⁸ Gyarmati, 2011).⁹ Hazai és Uniós törekvés ugyanis a családból való kiemelés megelőzése, amely preventív beavatkozásokkal igyekszik megszüntetni a családon belüli veszélyeztetettséget, hogy a gyermek vérszerinti családjában nevelkedhesen tovább. Ha ez minden törekvés ellenére sikertelen, akkor az állam, az egyház vagy civil szervezet átveszi a gyermek felett a gondoskodó szerepet, ami jelenleg Magyarországon körülbelül 23 000 gyermeket érint.¹⁰ Az elhelyezés tekintetében különbséget jelent viszont, hogy a gondoskodás nevelőszülőnél vagy gyermekotthonban valósul meg. Utóbbi – jellegzetességéből adódóan – nem képes pótolni a családi biztonságot jelentő védőhálót, a család által nyújtott „valahová tartozás” érzését, mely olyan direkt és indirekt módon jelentkezik, mint a családi ünnepek, örömök, nehézségek és azok megoldásai. Hiánya vagy nem megfelelő módja kiemelt hangsúlyt helyez a másodlagos szocializációs közeg, az oktatási intézmények szerepére, amelyek a sikeres beilleszkedés mellett elsődleges lehetőséget jelenthetnek társadalmi kirekesztődésükből való kitörésükre is. Tanulmányi eredményeikben viszont meglátszódnak hiányosságai, így sok esetben a „problémás”, „nehezen kezelhető” gyermek jelzővel illetve kénytelenek megfelelni az elvárásoknak és igen korai lemorzsolódással veszélyes irányokba sodródhatnak. Sérült önképük és az önmagukba vetett hit bizonytalansága miatt könnyebben kriminalizálhatók, magasabb a bűnözési és függőségi hajlandóságuk, fokozottan igénylik a védelmet. Ingerszegényebb nevelkedési körülményeik és a családi minták hiánya szükségessé teszi mindennapi életvitelük megsegítését, iskolai fel-

nemzetközi_meresek/pisa/PISA2018_v6.pdf (letöltés dátuma: 2022. 03. 02.).

⁴ PISA 2018 Results (2018): *Combined Executive Summaries*. OECD. https://www.oecd.org/pisa/Combined_Executive_Summaries_PISA_2018.pdf (letöltés dátuma: 2022. 03. 02.).

⁵ Radó Péter (2000): Egyenlőtlenség és méltányosság a közoktatásban. In: Halász Gábor – Lannert Judit: *Jelentés a magyar közoktatásról*. OKI., Budapest. 43–360.

⁶ Andor Mihály (2001): Társadalmi egyenlőtlenség és az iskola. *Educatio*, 1. sz. 15–30.

⁷ Ferge Zsuzsa (1972): A társadalmi struktúra és az iskolarendszer közötti néhány összefüggés. *Szociológia*, 1. sz. 10–35.

⁸ Kothencz János (2020): *Róluk... értük... I. Családból kiemelt gyermekek és fiatalok szociológiája*. Szeged-Csanádi Egyházmegye Szent Ágota Gyermekvédelmi Szolgáltató Országos Katolikus Egyházi Módszertani Intézménye, Szeged.

⁹ Gyarmati Andrea (2011): Családi-nevelési környezet és tanulói teljesítmény. *Kapocs*, 10. évf. 1. sz.

¹⁰ Központi Statisztikai Hivatal (2020): 2.5.9.2. *A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok*. https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsg013.html (letöltés dátuma: 2020. 11. 02.).

zárkóztatásuk és a megkülönböztetett figyelem biztosítását. A tanulmány a nemzetközi és hazai gyermekvédelmi szabályozások és törekvések bemutatásán keresztül nyújt betekintést a gyermekvédelmi szakellátás rendszerébe, azon belül is a gyermekotthonokban nevelkedő gyermekek életútjába, valamint az életkörülményeikből fakadó iskolai deviancia lehetséges háttértényezőibe. A „problémás gyermek” helyett a problémát kiváltó okok megismerését célozza, ami túlmutatva az atipikus viselkedésmintázatokon, keresi az alternatívákat a fokozottan hátrányos helyzetükből való kitörés elősegítésére. A probléma összetettsége miatt az összefoglaló, az egyszerűsítések és hiányosságok kockázatát vállalva, vázlatos áttekintésre nyújt lehetőséget, elsődlegesen érzékenyítő célzattal.

A gyermekvédelemre vonatkozó nemzetközi szabályozások és iránymutatások

Az alternatív gondoskodás nemzetközi kereteit, többek között az ENSZ és az UNICEF által jegyzett nemzetközi és európai gyermekjogi és gyermekvédelmi dokumentumok szabályozzák.^{11,12,13,14,15,16} Az Eurochild adatai szerint összesen több, mint 1 millió gyermek nő fel Európa szerte saját családján kívül.¹⁷ Valamennyi dokumentum kiindulópontnak tekinti a családjukból veszélyeztetettség miatt kiemelt és alternatív gondoskodásba került gyermekek esetén az ún. gyermek legfőbb érdekét, a védelem és a legkisebb beavatkozás elvét, melynek lehetőségéről szakemberek döntenek adott helyzetben.¹⁸ A gyermekek leg-

¹¹ Az ENSZ gyermekjogi egyezménye (1991). <https://unicef.hu/wp-content/uploads/2014/10/ENSZ-egyezm%C3%A9ny-a-gyermekek-jogair%C3%B3l.pdf> (letöltés dátuma: 2021. 06. 28.).

¹² Az ENSZ Közgyűlésének keretdokumentuma (2009). https://www.sos.hu/wp-content/uploads/sites/6/2018/01/Alternativ-gondoskodas-UTMUTATO-final_1.pdf (letöltés dátuma: 2021. 06. 28.).

¹³ Az UNICEF Child Protection Strategy (2021–2030). <https://www.unicef.org/documents/child-protection-strategy> (letöltés dátuma: 2022. 01. 03.).

¹⁴ Az Európai Tanács ajánlása a bentlakásos intézményben élő gyermekekről. https://search.coe.int/cm/Pages/result_details.aspx?ObjectID=09000016805daac2 (letöltés dátuma: 2021. 06. 28.).

¹⁵ Az Európai Tanács ajánlása a gyermekbarát szociális ellátásokról <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=090000168046cceca> (letöltés dátuma: 2021. 06. 28.).

¹⁶ Az Európai Bizottság ajánlása (2013): Beruházások a gyermekek érdekében: a hátrányos helyzetből való kitörés. *Az Európai Unió Hivatalos Lapja*, 03. 02. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=CELEX:32013H0112&from=EN> (letöltés dátuma: 2021. 06. 28.).

¹⁷ Eurochild (2021): National survey on children in alternative care. https://eurochild.org/uploads/2021/01/FINAL_EXEC_SUMMARY.pdf

¹⁸ Rác Andrea: A hazai gyermekvédelem fejlődése a nemzetközi tendenciák tükrében.

főbb érdekét, amely az intézményes ellátás elkerülése, a nemzetközi és a magyar gyermekvédelmi protokoll is axiómaként kezeli.¹⁹ Az intézményi ellátásról a közösségi ellátásra való áttérésre vonatkozó közös európai útmutató²⁰ tartalmazza a követendő elveket, bemutatja a jó gyakorlatokat, valamint ajánlásokat tesz a szakmailag megfelelő megvalósítás érdekében. A szakpolitikák részletes kidolgozása tagállami hatáskörbe tartozik a gyermekek jogairól szóló ENSZ-egyezmény²¹ normáinak betartása mellett, de szükséges, hogy megfeleljen az ajánlásban megfogalmazott főbb horizontális elveknek is. Ilyen tagállami felelősség például olyan integrált stratégia kialakítása, amely nem csupán az anyagi biztonság, hanem a képességek kibontakoztatásának lehetőségét is biztosítja. Az ebben előírt három pillér egyike az esélyegyenlőségre gyakorolt hatás javítása az oktatási rendszerek által, mint például a szegregáció felszámolása, az alacsony szintű alapképességekkel rendelkező tanulók teljesítményének javítása és a korai iskolaelhagyás csökkentése. Az Európai Unió 2013. évi Bizottsági Ajánlása²² szerint a gyermekek érdekében történő beruházások egyik kiemelt feladata a hátrányos helyzetből való kitörés megsegítése. Az uniós országok nagy többségében ugyanis nagyobb arányú a szegénységben és társadalmi kirekesztettségben felnövő gyermekek létszáma, ami befolyással bír többek között iskolai előmenetelükre, így gyermekjogi és megkülönböztetés elleni védelemre szorulnak. Gyermekvédelmi vonatkozásban az ajánlás előírja, hogy a család szegénysége nem lehet a kiemelés oka, ezért a prevenció megvalósításához szükség van megfelelő szűrőrendszer kialakítására. Kifejezetten előírja annak megakadályozását, hogy a szülői felügyeletet nélkülöző gyermekek intézeti nevelésbe kerüljenek, a gyermekek szempontjait előtérbe helyező nevelőszülői gondoskodást priorizálva. Az ajánlások megvalósítását a legnagyobb európai gyermekjóléti ernyőszervezet, az Eurochild²³ mo-

Esély, 6. sz. http://www.esely.org/kiadvanyok/2010_6/01racz.indd.pdf (letöltés dátuma: 2020. 12. 03.).

¹⁹ Országgyűlés Hivatala: *A Képviselői Információs Szolgálat Infojegyzete, Gyermekotthonok*, 2020/44.

https://www.parlament.hu/documents/10181/4464848/Infojegyzet_2020_44_gyermekotthonok.pdf/963af491-78b4-7e46-55df-0c53df5fdeae?t=1590051507104 (letöltés dátuma: 2021. 01. 12.).

²⁰ Az intézményi ellátásról a közösségi ellátásra való áttérésre vonatkozó közös európai útmutató, 2012.

https://deinstitutionalisationdotcom.files.wordpress.com/2018/04/common-european-guidelines_hungarian-version.pdf (letöltés dátuma: 2021. 12. 03.).

²¹ Európai Bizottság (2020): United Nations Convention on the Rights of the Child (UNCRC).

https://ec.europa.eu/home-affairs/pages/glossary/united-nations-convention-rights-child-uncrc_en (letöltés dátuma: 2021.10.15.).

²² Az Európai Bizottság ajánlása (2013): i. m.

²³ Eurochild. <https://www.eurochild.org/> (letöltés dátuma: 2021. 06. 28.).

nitorozza és rögzíti, miként például a tagállamok intézménytelenítés terén végzett munkáját is. Magyarország a nemzetközi²⁴ és a hazai²⁵ összefoglaló jelentés szerint sem tudott eleget tenni a 2016. december 31-ig vállalt törvényi kötelezettségének, miszerint minden családjából kiemelt 12 éven aluli gyermek nevelőszülőnél kerül elhelyezésre. Igaz, a nevelőszülők számának csökkenő tendenciája sem kedvez ennek, ami 2018 és 2019 során 5773-ról 5515-re csökkent minden korosztályban (kivéve a 60 év feletti nevelőszülők esetében). A gyermekotthonokra és a lakásotthonokra így nagyobb teher hárul, amit tovább árnyal, hogy 2019-ben 501 betöltetlen álláshellyel – a teljes 3677 álláshelyből – még nehezebben tudtak ellátást biztosítani.²⁶ A KSH adatai szerint 2019-ben hazánkban a gyermekvédelmi szakellátásban lévő gyermekek száma 23 090²⁷ volt, közülük 6198, azaz minden negyedik kiskorú gyermek (27%) továbbra is gyermekotthonban nevelkedik, és a vállalt kötelezettség ellenére közülük csaknem minden ötödik gyermek (24%) 12 év alatti.²⁸

A gyermekvédelemre vonatkozó hazai szabályozások és útmutatások

A magyar jogszabályok szerint egy személy 18 éves koráig számít gyermeknek, akit a Büntető Törvénykönyv²⁹ és a Gyermekek védelméről és gyámügyi igazgatásáról szóló 1997. évi XXXI. törvény (továbbiakban Gyvt.)³⁰ egyaránt védelmez. A Büntető Törvénykönyv szerint a kiskorú nevelésére, felügyeletére vagy gondozására köteles személy, ha kötelességét súlyosan megszegi, büntetőjogi felelősséggel tartozik, kiskorú veszélyeztetése miatt. A Gyvt. és az ahhoz szorosan kapcsolódó népjóléti minisztériumi rendelet³¹ rendelkezik a gyermekek védelméről és határozza meg többek között az intézmények és a személyek szakmai feladatait,

²⁴ Opening doors: Institutional care in Europe (2018). <https://www.openingdoors.eu/institutional-care-in-europe/> (letöltés dátuma: 2021. 06. 28.).

²⁵ Gyermekjogi jelentés *Hintalovon*, 2020. 32–34.

²⁶ Uo. 32.

²⁷ KSH 25.1.1.16. (2019): *A gyermekvédelmi szakellátásban részesülő fiatalok*.

²⁸ Központi Statisztikai Hivatal (2020): *Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről*. OSAP 1208, EMMI Gyermekvédelmi és Gyámügyi Főosztály (egyéni adatbekérés alapján).

²⁹ 1978. évi IV. törvény a *Büntető Törvénykönyvről*, 195. § (1).

<http://www.mgyasz.hu/2009/jogszab/btk.pdf> (letöltés dátuma: 2022. 03. 16.).

³⁰ 1997. évi XXXI. törvény a *gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról*. <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700031.tv> (letöltés dátuma: 2020. 11. 02.).

³¹ 15/1998 (IV.30.) NM rendelet – *A személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti, gyermekvédelmi intézmények, valamint személyek szakmai feladatairól és működési feltételeiről*. <https://njt.hu/jogszabaly/1998-15-20-3D.62> (letöltés dátuma: 2020. 11. 02.).

valamint működési feltételeit. Elsődleges célkitűzésként, a nemzetközi iránymutatásoknak megfelelően, a megelőzést jelöli meg, azaz a veszélyeztetett gyermekek megsegítését, oly módon, hogy ameddig csak lehetséges, saját családjukban nevelkedjenek. Amennyiben ez nem megoldható, preferálja a nevelőszülőknél történő elhelyezést, hangsúlyozva a családban való nevelkedés prioritását.³²

A családból való kiemelés oka a Gyvt. szerint a kiskorú veszélyeztetettsége, a gyermek alapvető fizikai és pszichológiai szükségleteinek tartós elhanyagolása és a gyermek bántalmazása. A veszélyeztetettséget a gyermekvédelmi törvény így definiálja: „*Olyan – a gyermek vagy más személy által tanúsított – magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését gátolja vagy akadályozza.*”³³ Az elhanyagolás minden olyan mulasztás vagy szándékosan, óvatlanságból, nemtörődömségből elkövetett baj okozása, amely jelentősen árt a gyermek egészségének, vagy lassítja, akadályozza szomatikus, mentális és érzelmi fejlődését. Ennek fajtái az érzelmi (pl. érzelmi biztonság, szeretetkapcsolat hiánya), a fizikai (pl. alapvető fizikai szükségletek, higiéniai feltételek hiánya, magára hagyás, bezárás, orvosi utasítások be nem tartása) és az oktatási-nevelési elhanyagolás (pl. iskolalátogatási kötelezettség elhanyagolása, együttműködés hiánya). A gyermekbántalmazás fajtái az érzelmi (pl. megfélemlítés, megszegyenítés, érzelmi zsarolás) és a fizikai elhanyagolás (pl. ütés, rúgás, lekötözés, fojtogatás, megrázott gyermek szindróma), a szexuális abúzus (molesztálás, szexuális tevékenységre kényszerítés, incestus, pornográf anyagok megtekintésébe bevonás) és az egyéb formák (pl. koldulásra, lopásra, prostitúcióra kényszerítés). A bántalmazás különleges formái között szerepel például a szülők vagy gondviselők alkohol- és drogfogyasztásának következményei, melyek a gyermekekre veszélyt jelentenek, vagy a „Münchausen by proxy” szindróma, amelyben az anya a gyermekénél szándékosan betegséget idéz elő, azzal a céllal, hogy az egészségügyben kapja meg azt a figyelmet, amire máshol hiába vágyik.³⁴ Az elkövetés helye szerint a bántalmazás többek között történhet családon belül, családon kívül (pl. ha az elkövető nem családtag), az oktatási-nevelési intézményben, az egészségügyi ellátás keretében vagy az internet és a média világában.

A gyermekek védelmét pénzügyi, természetbeni és személyes gondoskodást nyújtó gyermekjóléti alapellátások, gyermekvédelmi szakellátá-

³² Rácz Andrea – Szombathelyi Szilvia (2004): A magyar gyermekvédelmi rendszer. Család, Ifjúság és Népesedéspolitikai Intézet. *Kapocs*, III. évf. 6. sz. 15.

³³ 1997. évi XXXI. törvény a *gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról*, i. m.

³⁴ Dr. Herczog Mária – Dr. Kovács Zsuzsanna – Dr. Scheiber Dóra (2013): *Gyermekbántalmazás és elhanyagolás*. https://hivatlanul.com/wp-content/uploads/2013/12/gyermekb_modszertani_ajanlas.pdf (letöltés dátuma: 2022. 01. 03.).

sok, valamint e törvényben meghatározott hatósági intézkedések biztosítják. Az alapellátások a családban élő gyermekek támogatását, a gyermekvédelmi szakellátások pedig a családból kiemelt gyermekek ellátási rendszerét takarják. Azok a gyermekek kerülnek gyermekotthonokba vagy lakásotthonokba, akiknek veszélyeztetettsége az alapellátások keretében nem szüntethető meg, és elhelyezésük nevelőszülői hálózatban sem megoldható. Az otthont nyújtó ellátások biztosítását a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság³⁵ fenntartása alatt álló központi közigazgatási intézmények végzik, amelyek az intézményi férőhelyek 89 százalékát³⁶ biztosítják. Ebben az egyházak szerepvállalása az elmúlt évek során jelentősen növekedett, a 2007. évi fél százalékos részarányhoz képest 2018-ban már meghaladta a kilenc százalékot,³⁷ míg a nonprofit szervezetek aránya 2%. A Gyvt. a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról a gyermekotthoni ellátásra vonatkozóan három alternatívát fogalmaz meg: gyermekotthon (melynek egyik formája a lakásotthon), különleges gyermekotthon és speciális gyermekotthon. Ez utóbbi két ellátásba azok a gyermekek kerülnek, akik különleges (tartósan betegek, 3 éven aluliak vagy fogyatékosok) vagy speciális szükségletűek (súlyos pszichés vagy disszociális tüneteket mutatnak, illetve pszichoaktív szerekekkel küzdenek). A gyermekotthon 12, de legfeljebb 40 – önálló egységben elhelyezett – gyermek otthont nyújtó ellátását szükséges, hogy biztosítsa. A lakásotthon a gyermekotthon egy olyan formája, amely legfeljebb 12 gyermek otthont nyújtó ellátását önálló lakásban vagy családi házban, családias környezetben valósítja meg. A lakásotthoni forma kialakítása az elmúlt évtizedben indult intézménytelenítési folyamat része és célja a nagy létszámú bentlakásos intézmények helyett családi házból kialakított otthonosabb körülmények feltételeinek megteremtése a családból kiemelt gyermekek számára. A kitagolási (intézményiférőhely-kiváltási) program eredményeként a gyermekotthonokban élő gyermekek körülbelül fele ma már lakásotthonokban nevelkedik. A folyamat mégsem hozta el a várt megoldást a Társaság a Szabadságjogokért³⁸ szerint. Ennek okai, hogy a

³⁵ Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatóság: <https://szgyf.gov.hu> (letöltés dátuma: 2022. 01. 03.).

³⁶ Oktatási Hivatal KIR-SZGYF adatbázis, 2022. https://www.oktatas.hu/hivatali_ugyek/kir_intezmenykereso!/KIR_Intezmenykereso/Fenntarto/Index/39011739 (letöltés dátuma: 2022. 01. 03.).

³⁷ Központi Statisztikai Hivatal (2018): *Szociális statisztikai évkönyv*. Budapest. https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/evkonyv/szocialis_evkonyv_2018.pdf?lang=hu (letöltés dátuma: 2022. 01. 03.).

³⁸ Társaság a Szabadságjogokért (TASZ), (2020): Tíz éve próbálkozik az Állam a fogyatékos otthonok felszámolásával, de a fogyatékosokkal élő emberek alig éreznek ebből valamit. <https://tasz.hu/cikkek/tiz-eve-probalkozik-az-allam-a-fogyatekos-otthonok-felszamolasaival-de-a-fogyatekossal-el-emberek-alig-eznek-ebbol-valamit> (letöltés dátuma: 2020. 01. 12.).

lakásotthonok és gyermekotthonok többsége jellemzően külterületen található, ahol a gyerekek nem tudják elérni az alapvető szolgáltatásokat, de legfőképp azért, mert hiányoznak a speciális programok és a szakértők a szakmai munka megvalósításához. Valódi támogatást a szakmai segítségnyújtás jelenthet, amelyet az intézmények jelenleg módszertani útmutatók³⁹ alapján végeznek. Szakmai tevékenységük iránymutatói részletesen tartalmazzák a gyermekotthoni ellátás célját, alapelveit, a követendő protokollt és a sikerességet ellenőrző indikátorokat. Alapelveiben a személyiségfejlődés optimalizálását, a gyermek individuális és közösségi nevelését szolgálják, az önrendelkezés és az életkornak megfelelő autonómia biztosításával, vagyis a legkisebb beavatkozás elve mentén. Legfőbb céljuk a gyermek mielőbbi visszahelyezése vérszerinti családjába vagy – ha ez nem szolgálja a gyermek legjobb érdekét, akkor – örökbe fogadó családba. A szolgáltatási protokoll a gyermek intézménybe kerülésétől nyújt támogatást a minél sikeresebb beilleszkedés és fejlődés megvalósítása érdekében, részletesen ismertetve a szereplők feladatait és felelősségét. Kiemelt a gyám szerepe, aki gondoskosik a gyermek teljes körű ellátásáról, törvényes képviselőről és határozat alapján vagyonának kezeléséről is, felelőssége a szakellátásban töltött idő alatt a gyermek legjobb érdekének képviselője és optimális fejlődésének biztosítása. Oktatási szempontból a módszertani útmutató elsődlegesen a tankötelezettség teljesítését írja elő, mint a gyermek érdekét és a gyám felelősségét, melynek megvalósulásához szakember (nevelő, fejlesztő pedagógus, pszichológus stb.) támogatását és szoros kapcsolat fenntartását javasolja az oktatási intézménnyel. Részletesen kitér továbbá a mindennapi tanulási tevékenység támogatására, szükség esetén korrekciós fejlesztés biztosítására, de tartalmazza például a gyermek informatikai tudásának fejlesztését, tehetséggondozását és pályaorientációs támogatását is. Az egyik Bács-Kiskun megyei általános iskolában végzett felmérés⁴⁰ megállapításai szerint viszont ez nem igazán valósul meg a gyakorlatban: nincs rendszerszintű együttműködés az oktatás és a szociális szektor között, az iskola és a gyermekvédelmi rendszer dolgozói sem személyes, sem napi kapcsolatban nincsenek egymással, így probléma esetén az iskolák nem rendelkeznek külön cselekvési tervvel. Hiányoznak azok a szakmai fórumok, ahol a megfelelő segítségnyújtás, a speciális ismeretek és információk átadása

³⁹ Nemzeti Család- és Szakpolitikai Intézet (TÁMOP 5.4.1.): Szociális és gyermekvédelmi szabályozó rendszer kidolgozása pillér. *Gyermekotthoni ellátás protokollja*. Budapest. 2011.; Lásd még: Domszky András (1999): *A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről*. Országos Család és Gyermekvédelmi Intézet, Budapest.

⁴⁰ Dobokai Róbert Lászlóné Simon Dóra (2019): Gyermekvédelmi szakellátásban élő tanulók iskolai esélyei. *Neveléstudomány*, 3–4. sz. 107–117. <https://doi.org/10.21549/NTNY.28.2019.4.3>

http://nevelstudomany.elte.hu/downloads/2019/nevelstudomany_2019_3-4_107-117.pdf (letöltés dátuma: 2021. 12. 02.).

megtörténhet. Pedig igazán nagy szükség lenne rá, mert a megkérdezett pedagógusok 80 százalékának jelent nehézséget e tanulók oktatása-nevelése. Okai visszanyúlnak a továbbképzési tartalmakig, amellyel kapcsolatban 10-ből 9 pedagógus jelezte (87%), hogy nem kapott célirányos képzést a szektorban nevelkedő gyermekek oktatási nehézségeinek megoldására. A probléma, azaz a hátrányos helyzetű gyermekek rosszabb iskolai esélye, egyre égetőbbben van jelen, és előtérbe kerül a lemorzsolódás megelőzéseként, oktatáspolitikai összefüggésben is,⁴¹ aminek háttérében sarkalatos pont a magatartászavarokkal küzdő gyermekekkel szembeni iskolai megbélyegzés és kirekesztés megakadályozása.⁴² A magatartászavarok mögöttes tartalmai mégis csak marginálisan jelennek meg, ami a gyermekvédelmi szakellátásban, azon belül is a gyermekotthonokban nevelkedők megértésének alapkövét jelentheti.

A gyermekotthonokban nevelkedő gyermekek atipikus mintázatának háttértényezői

A gyermekvédelem intézményrendszere évtizedekkel ezelőtt az árván maradt gyermekek megsegítésére épült fel, de mára már a szülői elhanyagolás és a bántalmazás megelőzi a szülők elhalálása miatti nevelésbe vétel szükségességét. A napjainkat sújtó pandémia mindezt tovább fokozza és növelte meg a családon belüli erőszak,⁴³ a depresszió és az öngyilkosságok számát.⁴⁴ A gyermekek olyan bántalmazás vagy elhanyagolás elszenvedői, mint pl. a megfélemlítés, a fizikai bántalmazás vagy a szexuális abúzus, melyek tartósan fennállnak és olyan fokúak, hogy az alapellátások keretében végzett törekvések ellenére sem megszüntethetők. A gyermekbántalmazás kimutathatóan⁴⁵ szoros összefüggésben van a család rossz szocioökonómiai háttérével. Jellemzően a társadalom alsó tíz százalékába tartozó családból kerülnek gondozásba a gyerekek, ahol a szegényebb, bántalmazó, tanulási végzettségben alulreprezentált szülő alacsony tanulási motivációt és agresszív mintát közvetít. Az át-

⁴¹ Fehérvári Anikó (2015a): Lemorzsolódás és a korai iskolaelhagyás trendjei. *Neveléstudomány*, 3. sz. 31–47.

⁴² M. Nádas Mária (2006): *Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia*. Bölcsész Konzorcium, Budapest.

⁴³ Bucsky Péter (2020): Másfélszeresére nőtt a márciusban a családon belüli erőszak, a bűnözés negyedével csökkent. *G7*. <https://g7.hu/adat/20200423/masfelszeresere-nott-marciusban-a-csaladon-beluli-eroszak-a-bunozes-negyedével-csökkent/> (letöltés dátuma: 2021. 11. 12.).

⁴⁴ Pálos Máté – Hajdu Miklós: Sötétadatok érkeznek a magyar öngyilkosságok alakulásáról. *G7*. <https://g7.hu/kozelet/20211004/sotet-adatok-erkeznek-a-magyar-ongyilkosságok-alakulasarol/> (letöltés dátuma: 2021. 11. 12.).

⁴⁵ Herczog Mária (2007): *Gyermekbántalmazás*. Complex Kiadó, Budapest.

élt traumák, a szülők „hibái” beépülnek saját énképükbe is, önértékelésük nemcsak amiatt romlik, mert „intézetisek” lesznek, hanem azért is, mert az ide vezető okokat is magukra veszik. Saját magukat tartják rossznak azáltal, hogy szüleik italoznak, agresszíven viselkednek vagy elszegényednek.⁴⁶ A magatartás kialakulásának törvényszerűségeit döntően befolyásoló tényezők között, az örökletes biológiai adottságok és a társadalmi viszonyok mellett a nevelés szerepe kiemelkedő, mely az egyes fejlődési szakaszokon belüli környezeti hatások, azok hiánya vagy nem megfelelő módja miatt jelentős befolyással bír a későbbi magatartás-varianták kialakulására.⁴⁷ A szerényebb környezeti feltételek, a beszélgetések, játékok, papír, ceruza hiánya, értelmi lemaradásokat eredményez, melyek pl. késleltetett beszédfejlődés vagy egyes részképességek lassabb fejlődésében megmutatkozva törnek felszínre az oktatási környezetben. A kiemelés, az otthon elvesztését újabb traumaként⁴⁸ élik meg, új környezetbe, új közösségbe, legtöbbször új iskolába kerülnek, új elvárások és szokások közé, elvesztik korábbi kapcsolataikat és a családi közösségben élés lehetőségét. A „broken home” (széttört otthon) szindróma a gyászhoz hasonló veszteségérzéssel tükrözi a gyermekek hiányérzetét, bizonytalanságérzetét, talajvesztését, a jövő ismeretlenségétől való félelmét és a gyökértelenséget. Az egyik budapesti gyermekotthon falán a gyermekek által gyönyörűen kidolgozott festett fának pl. hiányzik a gyökere. Mert ebben az időszakban érzelmileg igazán senkihez sem tartoznak. A nevelésbe vétel tényét úgy élik meg, hogy szüleik „eldobták” őket, lemondtak róluk. Szerethetőségüket megkérdőjelezve, súlyos kötődési hiányosságokkal kénytelenek szembenézni, ami a szoros kötelék, a biztonsági háló és az önmagukba vetett hit bizonytalanságát eredményezi, pedig ennek tartós fenntartása elengedhetetlen mechanizmus. A *John Bowlby*⁴⁹ által megalkotott kötődéselmélet egyértelműen rámutat a tartós közelség fontosságára, mint egy olyan bioszociális ösztöntől hajtott funkcióra, amely a megoldást jelenti a gyermek számára a fenyegető veszélyforrások ellen. Bowlby szerint az érzelmi kötődés, viszont kizárólag személyes kapcsolatokon keresztül alakulhat ki, melyet egy gyermekotthon nem, vagy csak nehezen képes pótolni. A permanensen jelen lévő, 2–4 gyermeket gondozó nevelőszülővel ellentétben a több műszakban dolgozó, 8–12 gyereket ellátó gyermekotthoni gondozóval nehéz szorosabb kötődést kialakítani, s ez tovább súlyosbítja az érzelmi fejlődésükben elszenvedett hátrá-

⁴⁶ Dr. Kálmánchey Márta (2008): A „Nevelőszülő gyerekek” leggyakoribb iskolai nehézségeinek pszichológiai elemzése. *Esély*, 6. sz. 7–11.

⁴⁷ Tringer László (2000): A család szerepe a lelki egészség megőrzésében és helyreállításában. *Vigilia*, 8. sz. 591–600. https://vigilia.hu/pdfs/Vigilia_2000_08_facsimile.pdf#page=33 (letöltés dátuma: 2021. 02. 26.).

⁴⁸ Uo. 7.

⁴⁹ Bowlby, John (2009): *A biztos bázis*. Animula Kiadó, Budapest.

nyokat. A magyar származású *Spitz Árpád René*⁵⁰ már a világháborút követő vizsgálataiban megállapította, hogy az árván maradt gyermekek érzelmi fejlődése, az egészen kiváló egészségügyi és higiéniai ellátás ellenére is csaknem 40 százalékban maradt el a családban nevelkedőkhöz képest, pusztán egy év leforgása alatt. Az e mentén és általa megalkotott pszichés hospitalizmus tünetei, többek között pedig beilleszkedési nehézségekben, kontaktusszegénységben és monoton testmozgásokban nyilvánultak meg. Az értelmi és érzelmi fejlődésükben hátrányt szenvedő gyermekek így sokszor vallanak kudarcot, mely korlátot szab további fejlődésüknek, és sokszor szembesíti őket a kortársak kirekesztő magatartásával és ülteti el azt a hitet bennük, hogy képességeik nem teszik alkalmassá őket a sikerre. A kötődés és a tanulási motiváció kapcsolatát számos esetben empirikusan is igazolták,⁵¹ nem meglepő, hogy a védelemben vett gyermekek az átlagnál kedvezőtlenebb motivációs jellemzőkkel bírnak. A belső impulzusok viszont nem „tűnnek” el, hanem irányítatlan belső feszültséggé formálódva erősítik tovább a viselkedésszavarokat, és megágyaznak az antiszociális irányú személyiségfejlődésnek,⁵² ami nem igazán kedvez a „problémás” gyerekeket sok esetben kirekesztő iskolai környezetnek. Pedig éppen az iskola a lehetséges integrációs, illetve reintegrációs kulcsintézmény, amely megfelelő, inkluzív környezet⁵³ kialakításával támogathatja a tanulmányi sikerességet. Az oktatási esélyegyenlőségre törekvés ugyanis, az egyenlő hozzáférési esélyek mellett, az egyenlő bánásmód alkalmazását is jelenti, ami az egyéni adottságok és különbözőségek mögöttes tartalmainak megismerését nem nélkülözheti.⁵⁴ A gyermekvédelmi rendszerben az oktatási intézmények szerepe ugyan jelenleg is fokozott hangsúllyal jelenik meg, de jellemzően a megelőzés és a jelzőrendszer területén. A bekerülést követően már kevésbé, pedig az egyén és a társadalom között hosszú távon meghatározó szereppel bír az iskola szerepe: befolyásolja a társadalmi sikerességet, az integrációs esélyeket és az egyéni életutakat,⁵⁵ így kirekesztődésükből

⁵⁰ Spitz René (1945): Hospitalism. An Inquiry into the Psychiatric Conditions of Early Childhood. *The Psychoanalytic Study of the Child* 1 (1) 53–74. <https://doi.org/10.1080/0797308.1945.11823126>

⁵¹ Zsolnai Anikó (2001): *Kötődés és nevelés*. Eötvös Kiadó, Budapest.

⁵² Gyarmathy Éva (2010): *Hátrányban az előny*. Magyar Tehetségsegítő Szervezetek Szövetsége, Budapest.

⁵³ Bárdossy Ildikó (2006). A befogadó iskola és környezete. *Új Pedagógiai Szemle*, 56. évf. 3. sz. 35–45. <https://epa.oszk.hu/00000/00035/00101/2006-03-ta-Bardossy-Befogado.html> (letöltés dátuma: 2021. 12. 11.).

⁵⁴ Varga Aranka (2012): Esélyegyenlőség és inklúzió az iskolában. In: (szerk.): *A nevelésszociológia alapjai*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék, Wislocki Henrik Szakkollégium, Pécs. 241–272. DOI: 10.15170/BTK.2015.00004

⁵⁵ Bárdossy Ildikó (2000): Esély(teremtés) és együttműködés. *Új Pedagógiai Szemle*, 50. évf. 1. sz. 49–58.

való kitörési lehetőségeik iskolai előmenetelük által jelentős mértékben meghatározottak. Iskolai kimeneteik és elért végzettségi szintjük, pedig munkaerőpiaci esélyeik előrejelzői és gazdasági szempontból határozzák meg későbbi függetlenségük és helytállásuk sikerességét.⁵⁶ A méltányos oktatási feltételek megteremtésének alapköve a méltatlan körülményeket átélte gyermekek megismerése és támogatása – akiknek talán a szülői elhanyagolás és bántalmazás miatt kellett elhagyniuk családjukat, és akik számára minden törekvés ellenére sem sikerült olyan körülményeket teremteni, amelyek számukra a családban való nevelkedés lehetőségét biztosítani tudják. Akik kiemelésük előtt olyan traumákat élhettek át, mint a megfélemlítés, a bezárás, a fizikai bántalmazás, a szexuális abúzus vagy a prostitúcióra kényszerítés, és akik mindezt – vagyis szüleik ellenük elkövetett hibáit – beépítik saját énképükbe. Ezek nagy része, mint a gyermekek családjának szociökönómiai adottságai, az esetlegesen elszenvedett bántalmazás/elhanyagolás, az intézményes ellátás elkerülésének sikertelensége, a nevelésbe vétel bizonytalanságának traumái, valamint a gyermekotthoni környezet ingerszegénysége, rajtuk kívül álló okok. A mind ezek következményeként kialakuló érzelmi és értelmi hiányosságok pedig a felszínen megmutatkozó lenyomatok, mint például a belső feszültséget tükröző antiszociális viselkedésszavar vagy a tanulási motiváció hiánya. Legfőbb esélyük mégis az oktatásban elért sikeresség, ami a magyar iskolarendszer esélyegyenlőtlensége miatt legkisebb esélyt éppen számukra nyújt, márpedig az elfogadó közelítés hiánya a gyermekek kirekesztését vagy a róluk való lemondást eredményezheti. Az oktatás az esélyteremtésen felül a gyermekek önmagukba és a világba vetett hitét is formálja, mely ideális esetben a társadalmi helyzetük konzerválása vagy romlása helyett a saját családi mintájukon túlmutató, önmagát eltartani képes és a családjáért felelősséget vállaló felnőttek nevelését célozza. A gyermekvédelemben dolgozók áldozatos munkája elsősorban a jelenre ad választ. Jövőjük záloga az oktatáson keresztül vezet, és ez felhívja a pedagógusok, nevelők figyelmét arra, hogy mélyebb megértésre és a nehéz sorsú gyermekek felé támogató szemléleti közelítés elősegítésére van szükség.

Összefoglalás

A veszélyeztetett gyermekek legfőbb érdekét, azaz az intézményes ellátás elkerülését, annak ellenére, hogy a nemzetközi és a hazai gyermekvédelmi protokoll is axiómaként kezeli, ez idáig nem sikerült felszámol-

⁵⁶ Csehné Papp Imola (2007): A munkaerőpiaci és az oktatás problémájának elemzése, napjaink szakemberképzésének tükrében. *Új Pedagógiai Szemle*, 3–4. sz.

ni. Napjainkban 6198, azaz majdnem minden negyedik kiskorú gyermek gyermekotthonban nevelkedik, és közülük csaknem minden ötödik gyermek 12 év alatti. A nemzetközi szabályozásban előírt három pillér egyike az esélyegyenlőség javítása az oktatási rendszereken keresztül, de sajnos a hátrányos helyzetű tanulóknak kimutathatóan hazánkban van az egyik legcsekélyebb kitörési esélyük. Őket is megilleti az érzelmi és értelmi biztonság, melyet jellegzetességeiből adódóan egy gyermekotthon önmagában nem képes pótolni. Előtérbe kerül az oktatási intézmények szerepe, melyek a környezeti ingerek gazdagságán túl érzelmileg is meghatározóak. A gyermekeknek érzelmi biztonságuk újraépítéséhez szükségük van olyan visszacsatolásokra, amelyek a „külső”, azaz a gyermekotthonon kívüli világból érkeznek; nem véletlen, hogy túlnyomó részük az iskolát fontos közegnek tartja a kortárs csoportban betöltött státuszszerep szempontjából (70,1%) és itt érzik leginkább úgy, hogy valamiben ők a legjobbak (77,2%)⁵⁷. Leghőbb vágyuk elismerést kapni és kötődni valakihez, egy osztálytárhoz, egy barátához, egy pedagógushoz, egy közösséghez, mely kiemelve őket az „intézetis” státusból ismeri el létezésük és szerethetőségük jogosultságát. Szükség van olyan oktatási tartalmakra, melyek a gyermekek támogatásán túl a pedagógusok és nevelők speciális képzését valósítják meg, különösen azért, mert a megkérdezett tanárok 80 százalékának nehézséget jelent e tanulók oktatása-nevelése. Oktatásban való sikerességük oktatáspolitikai összefüggésben is egyre égetőbbben van jelen, és kerül előtérbe a lemorzsolódás megelőzésére irányuló törekvésekben, de a korai iskolaelhagyás mértéke sajnos ismét romló tendenciát mutat.⁵⁸ Hátterében sarkalatos pont az iskolai megbélyegzés és kirekesztés, melynek megakadályozásához szükséges a viselkedészavarok mögöttes tartalmainak megismerése. Az összefoglaló kifejezett célja, hogy felhívja a figyelmet a gyermekotthonokban nevelkedő gyermekekre, hogy a viselkedészavarok, a tanulási nehézségek mögött lássuk meg a valódi tartalmakat, és ébresszük fel a társadalom felelősségét irányukban. A különösen nehéz sorsú gyermekeknek megbélyegzés helyett érő megközelítésre van szükségük iskolai éveik során, ami mind társadalmi, mind gazdasági szempontból döntően meghatározza életútjukat. A tanulmány üzenete, hogy a magatartászavarok mögött álló súlyos érzelmi és értelmi lemaradások részben a gyermekeken kívül álló okok miatt keletkeznek, akik „örökölt sorsuk” terheit cipelve különösen igénylik a társadalom odafordulását, s ebben az oktatásnak kiemelt jelentősége és esélyteremtő hatása van.

⁵⁷ Kothencz János (2020): i. m. 169-173.

⁵⁸ Eurostat (2020): Early leavers from education, and training, 2010 and 2020 https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Early_leavers_from_education_and_training#Analysis_by_labour_status (letöltés dátuma: 2020. 11. 23.).

Oktatási esélyeik támogatásához szükséges a gyermekotthonokban nevelkedő gyermekek jelenlegi oktatási részvételének, továbbtanulási szándékainak, iskolai végzettségének és munkával kapcsolatos viszonyának megismerése, melyek előre vetítik végzettségi kimeneteiket és lemorzsolódási veszélyeztetettségüket. Szükséges továbbá azoknak a számukra hiánypótló tartalmaknak a feltárása is, melyek speciális életkörülményeik miatt támogathatják őket szocializációs sikereikben, és amelyek a családban nevelkedő gyermekek számára automatikusan megteremtődnek.⁵⁹

⁵⁹ A feltárás a Gattyán Alapítvány www.gattyanalapitvany.hu finanszírozásában valósulhatott meg, amelynek megállapításai a tanulmány második részében kerülnek részletesen ismertetésre.